

HİKMETLİ KILAN “İLİM”DEN KUDRETLİ KILAN “BİLİM”E: ÇAĞDAŞ İSLÂM ENTELEKTÜEL ALGISINDA NİYET SAPMASI

Yrd. Doç. Dr. Muhammet İRĞAT

Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı

Özet

İslam’ın hikmete dayalı ilim/bilim anlayışı ile Batı’nın “ideolojik bilim” anlayışı ilişkili oldukları medeniyetler bağlamında farklı şeyleri ifade etmektedirler. Her medeniyetin bir dünya görüşü, evren tasavvuru ve dolayısıyla bir niyeti vardır. Bu bağlamda İslam’da ilim, bizzatî hayırdır (iyilik), değer muhtevâldır ve neticede bireyin ve toplumun kemâlini hedeflemektedir. İslam medeniyetinin dünya görüşünden neşet etmiş olan ilim/bilim anlayışı, Allah’ın iradesini ve onun niyetini hedefleyen bir bilgi, varlık ve değerler tanımına sahiptir. İslâmî ilim/bilim anlayışı, tevhid anlayışı üzerine kurulu, akıl ve vahyin merkeze alındığı, Allah-âlem-insan ilişkisi bağlamında eyleyen, yalnızca hakikatin, hikmetin ortaya çıkarılmasını hedefleyen bir niteliğe sahiptir. Nitekim “ilm” kavramı; teori, eylem ve eğitimi de kapsayan sadece bir bilme işleminden ziyade tecelli, marife, idrak, temyiz, isbat, keşf, vicdan, iman, itikad, takva, vb. anlamları da muhtevî olan İslam medeniyetine özgü bir kavramdır.

İslâm medeniyeti, bilimin evrenselliğine sonuna kadar inanan ve bu bağlamda Eski Yunan, Hint, Bizans, İran, Mezopotamya, Mısır medeniyetlerinden tevârüs ve temellük ettiği bilimsel birikimi 9-16 yy. arasında olağanüstü bir seviyeye ulaştırıp insanlığın ortak hafızasına armağan eden bir medeniyettir.

Buna karşın kimi çağdaş İslâm intelijansının, özendiği ve karşısında kendisini çaresiz ve beceriksiz hissettiği Batı medeniyetinin tekno-bilimi, 15. yüzyılda coğrafi keşiflerle başlayan, doğudaki insan gücüne, yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip olup onlara hükmetme niyetini taşıyan, bilimsel bilgiyi pazar ekonomisi, güç ve şimdilerde konfor için araçsallaştıran, 16-17. yüzyıllarda köleleştirmeyi ve koloniciliği, 18. yüzyılda insan ve doğa ilişkisi temelinde doğaya hükmetmeyi, 18. yüzyıldan sonra da bilginin toplumsal işlerliğinin keşfedilmesiyle teknolojiyi hedefleyen ideolojik bilim anlayışıdır.

Bu çalışma, özellikle son iki yüzyılda Batı medeniyetinin tekno-bilimsel gelişimi ve toplumlar üzerindeki kapital tahakkümü karşısında İslâm bilim/ilim anlayışını yeniden, ancak yanlış bir temel üzerine inşâ etmeye çalışan kimi çağdaş İslâm intelijansının içine düştüğü niyet sapmasını ortaya koymayı ve bu bağlamda “tarihsel ben” algımızın olması gereken tasvirini yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Medeniyeti, İlim/Bilim, Batı Medeniyeti, Kolonyalizm, Oryantalizm.

SHIFTING FROM “KNOWLEDGE” WHICH MAKES WISDOM TO THE “SCIENCE” THAT GIVES FORCE: THE DISTORTION IN THE CONTEMPORARY INTELLECTUAL PERCEPTION OF ISLAM

Abstract

Islam’s perfection of wisdom-based science conception and “ideologic science” conception of western world express different things in association with their civilizations. Each civilization has a world view (weltanschauung), conceiving of world and an intention. In this context, in Islam the science is beneficial in itself, value-contented and in conclusion, it wants the ripeness of individual and the society as a whole. Science perception, which has been originated from world view of Islamic civilization, has an epistemology, ontology and value conceptualization of God’s intention and will. Islamic knowledge / understanding of science is operating according to the God-world-human relation and has a qualification of aiming at uncovering the wisdom, based on monotheism and centered on both reason and revelation. Thus, the concept of “knowledge” means rather than being theory, practice and education as a matter of knowing, it also constitutes transfiguration, craft, comprehension, demonstration, uncovering, conscience, faith, belief, piety etc... concepts peculiar to Islamic civilization.

In this context, between 9-16 centuries Islamic civilization, by believing the universality of the science to the core, brought the heritage and acquisitions of ancient Greek, Indian, Byzantium, Persian, Mesopotamian and Egyptian to such a level that it is an extraordinary gift to the collective memory of humanity.

However, on the other hand, the techno-science of the western world, in the face of which Islamic intelligentsia imitates and feels clumsy and helpless, is an ideologic science which has an intention to have a domination on underground, surface and human power wealth from geographical discoveries in 15th century, slavery and colonialism in the 16-17th century, domination of nature in the 18th century, and after the discovery of social functioning of information technology from 18th century on; instrumentalization of scientific knowledge for market economy, power and comfort nowadays .

In this study, we aim to reveal the intentional deviations of some of the modern Islamic intelligentsia who are, especially in last two centuries, fallen into the domination of western techno-scientific development and capital while rearranging Islamic science on wrong perception and base; so, in this context, we try to portrait how “social I” should be.

Keywords: Islamic Civilization, Knowledge/Science, Western Civilization, Colonialism, Orientalism.

Giriş

Bu yazının amacı, modern bilim, sanayi devrimi ve teknolojik ilerleme ile özellikle son iki yüzyılda dünya üzerindeki tüm medeniyetler karşısında hâkim medeniyet pozisyonunu kazanarak söz konusu bu medeniyetlerin bir kısmını yok eden diğer bir kısmını da tahrip eden Avrupa merkezli Batı medeniyeti karşısında sarsılan, krize giren ve duraksayan İslâm medeniyetinin, yeniden toparlanmaya çalışırken yaşadığı entelektüel niyet

sapmasını eleştirel olarak ortaya koymaktır. Bu yazı aynı zamanda “İslâm dünyası neden Batı karşısında yenildi?” sorusuna geçerli bir cevap vermeyi denemektedir.

Bilindiği üzere Batı medeniyeti, tüm dünyayı etkisi altına alan, değiştiren, dönüştüren, yeniden tanımlayan “güç (power; kudret)” odaklı yayılcı, sömürgeci, misyoner bir medeniyet özelliği göstermektedir.

Buna karşın tevhîd eksenindeki bir ilim anlayışı üzerine binâ edilmiş olan İslâm Medeniyeti ise “hikmet” odaklı bir medeniyettir.¹ Her medeniyetin bir dünya görüşü, evren tasavvuru ve dolayısıyla bir niyeti vardır. Bu bağlamda İslam’da ilim, bizatihî hayırdır (iyilik), değer muhtevalıdır ve neticede bireyin ve toplumun kemâlini hedeflemektedir.² İslam medeniyetinin dünya görüşünden neşet etmiş olan ilim/bilim anlayışı, Allah’ın iradesini ve onun niyetini hedefleyen bir bilgi, varlık ve değerler tanımına sahiptir. İslamî ilim/bilim anlayışı, tevhid üzerine kurulu, akıl ve vahyin merkeze alındığı, Allah-âlem-insan ilişkisi bağlamında eyleyen, yalnızca hakikatin, hikmetin ortaya çıkarılmasını hedefleyen bir niteliğe sahiptir.³ Nitekim “ilm” kavramı; teori, eylem ve eğitimi de kapsayan sadece bir bilme işleminden ziyade tecelli, marife, idrak, temyiz, isbat, keşf, vicdan, iman, itikad, takva, vb. anlamları da muhtevî olan İslam medeniyetine özgü bir kavramdır.⁴

Kur’ân perspektifinden bakıldığında insan, kozmik varoluşun öznesi, Allah’ın halifesi hatta emanetçisi konumundadır. İnsan, düşünsel, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yeteneklere sahip olması hasebiyle entelektüel ve ahlâkî sorumlulukları olan bir varlık olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamdan hareketle onun, ahlâkî bir zorunluluğun gereği olarak eşyanın hakikatine yönelmesi, onu bilmesi, bildirmesi ve ona ait değer normlarını eylemesi gerekmektedir.⁵ Hiç şüphesiz ki insan, tüm bunları yaparken Allah’a, doğaya ve insana karşı sorumluluklarının bilincinde olarak yapmak durumundadır. Bu da tevhidi bir hikmetten kaynaklanan “ilim” ile mümkündür.

1. Hikmet Kavramı

Hikmet, mütemadiyen duyduğumuz, kullandığımız, okuduğumuz bir kavramdır. Ancak ne anlama geldiğini ve dünya görüşümüz açısından nasıl bir önem arzettiğini yeterince bildiğimiz söylenemez.

Öyleyse Kur’ân’ın en temel kavramlarından biri olan hikmet ne anlama gelmektedir?

Anlam dairesi son derece geniş bir kelime olan hikmet; hayır, bilmek, anlamak, hüküm vermek, akıl, fıkıh, zekâ, anlayış, basiret, ferâset, dirâyet, yerindelik gibi sözlük anlamlara gelmektedir.⁶ Ancak hikmetin en yaygın ve kabul gören sözlük anlamları “söz ve işte isabet etmek, her işi yerli yerine oturtmak”, “söylenilen sözün doğru ve hakikat olması”, “yapılan hareket ve davranışın iyi, güzel ve uygun olması”dır.⁷

¹ Kutluer, İlhan, (2001), İlim ve Hikmetin Aydınlığında, İstanbul, ss. 145-176.

² el-Fârabi, (1986), İhsâu’l-Ulûm (İlimlerin Sayımı), çev. Ahmet Ateş, İstanbul, s. 54.

³ el-Câbirî, Muhammed Âbid, (2000), Felsefî Mirasımız ve Biz, İstanbul, ss. 253-263

⁴ Kutluer, İlhan, (2000), “İlim” md., İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul, ss. 109-114.

⁵ Kutluer, İlhan, (2001), a.g.e., s. 14.

⁶ Kutluer, İlhan, (1998), “Hikmet” md., İA, C. 17, ss. 503-511.

⁷ Kutluer, “Hikmet”, ss. 503-511.

Hikmet sahibi kişiye “hakîm” denilmektedir. Yüce Rabbimizin her işi yerli yerinde olduğundan O’nun isimlerinden biri Hakîm olduğu gibi yüce Kur’ân’ın isimlerinden birisi de Hakîmdir.⁸

Hikmet sözcüğünün Kur’ân’daki kullanımına baktığımızda ise başka "ilginç" bir yönle karşılaşırız. Zira bir âyette Kur’ân, Allah’ın dilediği kimselere hikmet verdiğini belirtirken⁹, başka âyetlerde müteaddit defalar Peygamberimizin (s.a.v) görevlerinden birinin de insanlara hikmeti öğretmek olduğunu bildiriyor.

Farklı dereceleri bulunan, ucu ötelere kadar uzanan bir kavram olarak hikmet, ilki insanın çabasına bağlı olan; ikincisi ise Allah’ın vergisi olan çift yönlü bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan, hikmeti elde etmeye öğrenerek, didinerek, çalışıp çabalayarak başlamakta belli bir iyilik (hayr) seviyesine ulaştınca da Allah vergisi bir lütuf ile desteklenmektedir. Yani insan kendisini hikmete hazır hale getirmek için zihnî, ahlâkî ve dinî bir disiplinden geçmek zorundadır. Bu sürecin sonunda artık hikmeti alabilir konuma ulaşmakta ve çabasının karşılığı Allah tarafından kendisine bahşedilmektedir. İnsan için hikmeti ede etme, elde tutma ve hikmete uygun yaşama süreci ancak “iyi niyet” ile mümkün olmaktadır.

Nitekim hikmetin bir diğer yönü âyetlerde sürekli vurgulandığı gibi (Kitap ve hikmet) kitabın yanında ikincil zikredilmesidir. Kur’ân’da belirtildiğine göre Kitap nasıl Allah’tan indirildiyse “hikmet” de öyle indirilmekte; kitap nasıl öğreniliyorsa hikmet de öğrenilmektedir.

İslâm insanın kurtuluşunu söz ve fiillerinin isabetli olmasına yani onun hikmet sahibi olmasına bağlamaktadır. Bunun içinse hayır (iyi) niyetle çalışıp çabalaması gerektiğini böylelikle bir dereceye kadar hikmet sahibi olabileceğini belirtmektedir. Bu anlamda hikmet, herkesin kendi kapasitesine göre uçsuz bucaksız hikmet dağının bir bölümüne kadar tırmanabileceği bir tırmanışa benzetilmektedir. Hikmetin zıddı abes, abukluk, saçmalık, manasızlık, isabetsizliktir. İslâm medeniyeti açısından insan ve toplum hayatı, anlamını ancak hikmetle bulmaktadır. Güzel ahlak ancak hikmetle yaşanmaktadır. Hikmetsiz her iş akîm, hikmetsiz her söz beyhudedir.

2. İslâm Medeniyetinin Entelektüel Gayesi

İslâm düşüncesinde bilgi deyince ne anlaşılmalıdır? Bu sorunun cevabından yola çıkarak İslâm medeniyetinin entelektüel gayesine de ulaşabiliriz. Buna göre İslam’da bilgi;

1. Bizzat güzel ve iyidir (hayır).
2. Bizzat fazilettir.
3. Bizzat kendisi için elde edilir.
4. Hakikattir.
5. Mutlaktır.
6. İnsan fitratı ile bizzat ilgilidir.
7. Ahlâkî-dinî bir yön içeren varoluş düzeyidir.¹⁰

⁸ Yasin Sûresi/2-3.

⁹ Bakara Sûresi/269.

¹⁰ Açıkgenç, Alparıslan, (2011), Bilgi Felsefesi, İstanbul, s. 15-17.

Sokrates'in "hiç kimse bilerek yanlış (kötülük) yapmaz"¹¹ sözünü felsefe tarihi açısından referans aldığımızda her türlü bilginin değil de, ancak özel bir bilgi türünün, iyi ve kötünün bilgisinin yani "hikmet" in fazilet olabileceğini görebiliriz. Bu bağlamda İslâm bilgiyi, hakikatin bilgisi ve insanı ebedî mutluluğa eriştiren bilgi, estetik ve ahlâkî aşamalardan, dinî aşamaya "inanç atlaması" ile geçirten (*leap of faith*) bir nevi diyalektik sürecin varoluş bilgisi olarak görmektedir. Dolayısıyla İslâm medeniyetinin entelektüel gayesi, hikmet ve fazilettir. İslâm, her koşulda bireyin ve toplumun kemâlini ve iki dünya mutluluğunu hedeflemektedir.

Herhangi bir medeniyete ait dünya görüşü, öncelikle o medeniyeti oluşturan toplumların tek tek bireylerine ait zihniyetin ya da entelektüel niyetin belirlenimiyle ortaya çıkmakta, ardından o bireylerin oluşturduğu toplumlara ait genel bir hal alıp o toplumların oluşturduğu medeniyete mal olarak ortaya çıkmaktadır. Açıkgenç bunu şöyle ifade etmektedir:

*"Bilgi insan zihninde durağan olarak yerleşen sadece kavramlardan ibaret bir yapıya sahip malûmâtlar birikimi değildir. Aksine bilgi çok cevval (dinamik) bir yapıya sahiptir. Zihninde bulunduğu ferdi kendi yönünde bir cevvaliyete sevk eder. Bu şekilde zihinden zihine bir seyahate başlar. Bu seyahat, bilginin toplum içinde yayılma düzeneği (mekanizması) sayesinde kitlesel boyutlara ulaşır. Yalnız bilginin yayılma düzeneği, toplumdaki hâkim dünya görüşüne göre oluştuğundan, her toplumda farklılık sergiler."*¹²

Bu bağlamdan hareketle ulaşacağımız en temel sonuç, İslâm medeniyetinin "iyi niyet" ve "hikmet" gayesini taşıyan bir ilim medeniyeti olduğu sonucudur. Dolayısıyla İslâm'ın esas amacı bu dünyada siyasi ya da itikâdî bir güç olmak değildir. Dünyada siyasi bir güç olma veya başarılı olma, hatta çok tercih edilen oryantalist bir isimlendirmeye "medeniyet olma", Müslüman olmanın ve İslâm'a ve insanlığa ahlâkî anlamda sahip çıkmanın tabii ve mecburi bir neticesidir.

3. Avrupa Merkezli Batı Medeniyetinin Entelektüel Gayesi

Öncelikle Batı kavramının içerdiği biri coğrafi, kozmopolitik diğeri ise ideolojik anlamın kökeni üzerinde durmak istiyoruz. Buna göre, "occident" (batı) kelimesi, yukarıdaki birinci anlamıyla "güneşin battığı yer" manasında Ortaçağ'da hakim medeniyet coğrafyası olan Asya'nın batısını ifade eder biçimde Avrupa dillerinde XIV. yüzyıldan beri kullanılmaktadır ama kelime, modern ideolojik manasını, XVIII. yüzyıldan itibaren kazanmıştır.¹³ Batı'nın modern ideolojik manasından kastımız onun Hıristiyanlığı ve modern bilimi temsil eden Avrupa merkezli medeniyet olmasıdır. Batı medeniyetinin Büyük İskender ve Aristoteles zamanındaki kimliği ile coğrafi keşifler ve Kristof Kolomb sonrası kimliği birbirinden farklıdır. İlkinde inanç bakımından pagan inanışlı, felsefe açısından ise mutlak hakikat algısına sahipken; ikincisinde monoteist, ilahî bir dinin temsilcisi ve felsefe açısından ise giderek mutlak hakikat algısından inşâî bir hakikat algısına ve modern bilim anlayışına kayan bir medeniyet özelliği göstermiştir.

¹¹ Versenyi, Laszio, (1988), Sokrates ve İnsan Sevgisi, çev. Ahmet Cevizci, Ankara, s. 8.

¹² Açıkgenç, a.g.e., s. 29.

¹³ Kalın, İbrahim, (2015), İslâm ve Batı, İstanbul, s. 19.

16. yüzyıldan itibaren Batı’da Hıristiyanlığı ve dolayısıyla klasik hakikat algısını sarsan bir dizi gelişme yaşanmıştır. 1453’te İstanbul’un Müslüman Türkler tarafından fethedilmesi, baharat yolu başta olmak üzere önemli ticaret yollarının Batılıların kontrolünden çıkmasına sebep olmuş bu da Coğrafi keşifleri doğurmuştur.¹⁴ Yine bu dönemde teknik bilginin ön plana çıkması, matbaanın icadı, açık deniz gemiciliği, saatçilik ve teleskobun kullanılması bilimsel devrimlere zemin hazırlamış, Kopernik, Katolik Kilisesinin entelektüel ve siyasi hakimiyetini sarsacak heliosentrik (günmerkezli) evren anlayışını tartışmaya açmıştır.¹⁵ Cusali Nicolas ve Giordano Bruno ortaçağ Batı düşüncesinin sınırlı evren anlayışını reddetmişlerdir. Tüm bu gelişmeler Batı’nın Rönesansını başlatmış bilim ve sanat alanındaki bu yenilikler Reform ve Hümanizm hareketiyle Hıristiyanlığın hâkim konumunu kaybetmesine neden olmuştur.¹⁶ Yine bu dönemde Nicolas Machiavelli 1513 yılında kaleme aldığı “De Principatibus/The Prince (Prens)” adlı eseriyle pragmatik, modern devlet düşüncesinin fikir babası olmuştur.¹⁷

17. yüzyıl, Batı düşüncesinde Galileo, Descartes ve Francis Bacon’un eliyle bir dizi entelektüel yeniliğe sahne olmuştur. Gün merkezli yeni astronomi, matematiksel doğa düşüncesi ve nihayet deneysel bilim anlayışı moderniteyi başlatmıştır. Batı’da “aklın zaferi” olarak adlandırılan “Aydınlanma düşüncesi”ne gidiş, kutsal olandan bağların koparılması, seküler yaşamın başlangıcı, mutlak hakikat anlayışından kopuş bu dönemin ürünüdür. İnsan, artık bir efendidir.

17. yüzyılın son on yılları modern Avrupa tarihindeki son derece önemli iki olayın başlangıcını içinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki, Aydınlanma düşüncesi, ikincisi ise Osmanlı Devleti’nin askeri yenilgisidir. Bu andan itibaren Avrupalılar, kendi tarihlerini bizim “modern” olarak tanımladığımız şekilde düşünmeye başladılar. Giambattista Vico, insanlığın birbirini izleyen evreler içerisinde kendi kendini yarattığı düşüncesine varmış bu anlayış zaman içerisinde yerini çizgisel, ilerlemeci bir tarih anlayışına bırakmıştır. Tarihi, sürekli bir ilerleme olarak gören Batılılar, onu giderek artan bir rasyonelleşme, özgürleşme ve de maddi servetin yaratımı ve siyasi gücün genişlemesi şeklinde anladılar. Buna mukabil, İslam dünyasına baktıklarında ise yalnızca bir gerileme gördüler.

“Civilisation” kavramının ortaya çıkışı da Batı’nın kendi gibi olmayanları ilkçağlardan bu yana “barbar”, “vahşi” vb. aşağılayıcı, ötekileştirici bakışına dayanmaktadır. 18. yüzyılda Batı Avrupa’da yaşayan aristokratlar, Aydınlanma düşüncesi ile ellerinden giden “toplumun en iyileri olma” özelliğini Aydınlanmaya rağmen sürdürürebilmek için yaşadıkları hayatı toplumun diğer tabakasından ayırmak üzere yeni bir kavramla ifade edip tanımlamışlardır. Bu kavram, “civilisation (medeniyet)”tir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aristokratların, bu medeni yaşamı, ideal insan yaşantısı kabul edilerek “mission civilisatrice” anlayışı ile aslında bütün insanlığa bu hayat tarzının dayatılması gerektiği, onların da medenileşmeye hakkı olduğu, bunun da ancak Batılılaştırma (kolonyalizm) ile olacağı fikrine varıldı.¹⁸

Batılılaştırma misyonu gereği Temmuz 1798’de Napolyon komutanlığındaki Fransız ordusu, Piramitler savaşında Mısır’a karşı kesin bir zafer kazanmış böylece ilk kez bir İslam ülkesi Avrupa’nın sömürge idaresine girmiştir. Bu süreç, 1920’de Şam’ın kapıları önündeki

¹⁴ Russ, Jacqueline, (2014), Avrupa Düşüncesinin Serüveni, çev. Özcan Doğan, Ankara, s. 103.

¹⁵ Russ, a.g.e., s. 102.

¹⁶ Fontana, Josep, (2003), Çarpıtılmış Geçmişe Ayna (Avrupa’nın Yeniden Yorumlanması), çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, s. 88.

¹⁷ Russ, a.g.e., s. 127.

¹⁸ Altun, Fahrettin, (2005), Modernleşme Kuramı, İstanbul, s. 72-73.

Maysalun Savaşı'ndan sonra Türkiye, İran, Afganistan ve Arap yarımadasındaki bazı prenslikler hariç tüm İslam ülkelerinin Avrupalılarca yönetilmeye başlanmasına kadar devam etmiştir.

1700'den bu yana gelişen süreçte gerçekleşen şey İslam'ın çöküşü ya da gerilemesi değil, Avrupa'nın yükselişidir. Doğrudan sömürge idaresi altında olan Müslüman ülkelere Batılılaşma, bu ülkeleri daha iyi yönetmek ve onların zenginliklerini daha ustalıkla istismar etmek için getirildi. Avrupalılar toplumu, vatandaşının yararına "modern"leştiriyormuş gibi yapsa da biz asıl meselenin bu olmadığını artık biliyoruz. İyi niyetli olmuş olsalar dahi, Avrupalı sömürgeciler geleneksel Müslüman toplumların işleyişini anlamaktan yoksundu. Bunu neticesinde onları kalkındırmayı da beceremediler. Geleneksel Müslüman toplumların Avrupa toplumlarına göre düpedüz ikinci sınıf olduğuna inanıyorlardı ve mevcut olanın, Batılı olanın gelişileyle iyileştirileceğine kani idiler.

Avrupalılar, Aydınlanma boyunca ilerlemeyi doğal bir süreç olarak algılayageldiler. Onlara göre, eğer bir toplum Avrupa ile aynı müspet şekilde gelişmiyor ise orada yanlış bir şey vardı. Aydınlanma düşüncesi, İslam dünyasının sömürgeleştirilmesine meşruiyet sağlıyordu.¹⁹

Sömürgecilik Batı ve İslam arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemeye başladığında ancak, bu yıllar Müslümanların gerileme süreci olarak ilan edilmiştir. 1800'den önce İslam toplumlarına bakacak olursak geniş ölçekli bir gerilemeden bahsetmek zordur. Elbette bazı ülkelerin, bilhassa da Babürlüler ve Osmanlılar gibi büyük imparatorlukların ekonomik durgunluktan kaynaklı ciddi siyasi sorunlar yaşadığına tanık oluyoruz. Ancak diğer Müslüman bölgeler, özellikle de Arap yarımadasındakiler, bundan kurtulmayı başarmış ve ekonomilerini güçlendirebilmiştir. 1800'den önce İslam dünyasında gördüğümüz şey belirli bir ekonomik bölgede gerçekleşen olağan iniş-çıkışlardır.

Medenileştirme misyonu, zaman içerisinde kendisini de tahrip etmiş ve bir sapma yaşamıştır. Bizim bu sürecin nasıl yol aldığını farkedebilmemiz için düşünce tarihine bir atf-ı nazar yapmamız gerekmektedir. Bunu yapmak için de önce hikmet ve hakikat odaklı vahiy kavramını dikkate alarak başlayabiliriz. Batı da vahiy denildiğinde akla Hz. İsa gelmektedir. Hıristiyan kültüründe Hz. İsa'nın bedeni hakikatin görünür biçimi olarak algılanır. Nitekim ondan sonrada Katolik Kilise aynı misyonu üstlenmiş ve 17. yüzyıla kadar kendisini İsa'nın yerine ikame ederek hakikatin yegâne kurumsal temsilcisi saymıştır. 17. yüzyıldan başlamak üzere özellikle 18. yüzyılda bu inanış giderek sarsılmaya başlamıştır. Bunun temel sebebi de İslam düşünce tarihinin önemli filozoflarından İbn Tufeyl'in "Hay b. Yakzan" isimli felsefi eserinin o yüzyıllarda birçok Batı diline tercüme edilerek okunmasıdır.²⁰ Bilindiği üzere entelektüel kültürümüzün parçası olan bu eserde aklın tek başına bütün hakikatlere ulaşabileceği felsefi bir roman eşliğinde işlenmektedir. Dolayısıyla Batı'nın hakikat algısındaki değişimin temelinde de yine İslâm düşüncesinin bir tesiri söz konusudur.

Bu tesirle beraber 18. yüzyıl Batı düşüncesinde şu temel fikri dönüşüm yaşanmıştır. Mutlak olarak Tanrı'nın zihninde, İsa'nın bedeninde ve dolayısıyla Kilise'de var olduğu düşünülen ve keşfedilmeyi bekleyen hakikat; aslında insan aklında verili olarak bulunmaktadır ve insanın yapması gereken aklını kullanarak kendi hakikatini inşa etmektir. Söz konusu dönemde Montesquieu'nun "kanunların ruhu", Rousseau'nun "sosyal sözleşmesi" ve nihayet Nietzsche'nin hakikatin inşâi ve itibarî olduğunu vurgulayarak insan

¹⁹ Altun, a.g.e., s. 73.

²⁰ Butterworth, Charles E.- Kessel, Blake Andree, (2001), İslâm Felsefesinin Avrupa'ya Girişi, çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul, ss. 89-96.

aklını bu anlamda Tanrı'nın yerine koyan düşüncesi, bu fikri dönüşümün somut yansımalarıdır.

Bu bağlamda 18.yüzyılda başlayıp 19. yüzyılda devam eden “Aydınlanma düşüncesi” aslında temelde “insanın, yaşadığı dünyanın kendine bağlı olması ve bu dünyayı kendisinin inşa ettiğini farketmesidir.” 20. yüzyılın başına gelindiğinde Batı’da bu yeni hakikat algısı, Pozitivizm, Sosyolojizm ve tüm lojik bilimlerin ideolojik olarak ortaya çıkışını doğurmuştur. Öyle ki hakikatin insan tarafından bizzat inşa edilen bir şey olduğu düşüncesi, Batı’yı bu hakikat inşasını kimin gerçekleştireceği konusu üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bu konuda Batı’da üç yaklaşımın benimsendiğini görmekteyiz. Birincisi hakikati, bilimin inşa edeceği, ikincisi bunu sanatın yapacağı üçüncüsü de bunu gerçek anlamda siyasetin yapacağı düşüncesidir. Ancak buradan çıkan sonuç şu olmuştur; gerek bilim ve gerekse sanat ve siyaset neticede kendi hakikatlerini inşa edecekleri için aslında hakikat diye bir şey yoktur. Dolayısıyla önemli olan kimin hakikatinin hâkim hakikat algısı olarak evrenselleşeceği düşüncesidir.

Sonuç

Batı’da modernizm ve postmodernizmi getiren bu süreç, neticede hikmete ve hakikatin birliğine dayalı klasik anlayışı tahrip etmiş ve ortaya kutsal olanın, iyi olanın ve dolayısıyla ahlâkî olanın ne olduğu konusunda bir belirsizliğin oluşumuna yol açmıştır. Bu nedenle Batılıların toplumsal anlamda ortak algıladıkları ve yaşadıkları bir hakikat zemini yoktur.

İslam dünyası Batı’nın yaşadığı manada bir 18 ve 19. yüzyıl yaşamamıştır. İslam dünyasındaki süreçte bir “fili” sömürgeleşme bir de “hükmi” sömürgeleşme yaşandı. Bu süreçte siyasi merkezde karar verici konumda olan erk, hakikati herkes adına belirledi. Ancak Batılılardan farklı olarak Müslümanların ortak bir hakikat zemini vardır ki bu zemin, hiçbir kişi, kurum, zümre veya sömürgeci devletin yıkamayacağı, tahrip edemeyeceği “hikmet” algısıdır. O da Allah tarafından vahyedilmiş, Hz. peygamber tarafından tebliğ, tebyin ve teşri edilmiş, tevatür yoluyla günümüze ulaşmış olan tevhidi hikmeti içeren İslâm inancıdır. Bu hakikat zemini dolayısıyla Müslümanlar her dönemde “iyi niyet”, “hayr” ve “hikmet” odaklı düşünmüş, buna göre eylemiş ve dünya tasavvurlarını ve ahlâkî belirlemelerini hep bu doğrultuda ortaya koymuşlardır. Onlar, neyin iyi, neyin kötü olduğunu hep bilmiş, başarılarına gelen hayr ya da şerrin imtihanın bir sırrı olduğu bilinciyle hareket etmişlerdir. Nitekim İslam medeniyetinde ilim, irfan ve hikmet birlikte varolabilen biri olmadan diğeri olamayan bir sacayağı gibidir. Hakikat, hikmetle kâim; hikmet ise hakikatle dâimdir. İslam medeniyeti, “kaynağında ilahi hikmet olan ilim” üzerine kurulmuş bir medeniyettir. Onun temel gayesi ise hakikatin, ilahî hikmetle ayakta durmasını sağlamak ve bu işin, hem dinî, hem ahlâkî hem de entelektüel sorumlusu olarak vazifelenen insanın, canını, malını, aklını, ırzını ve dinini korumaktır.

İslâm dünyasının medeniyet anlamında yaşadığı adına yenilgi, gerileme ya da başarısızlık denilen olgunun temel sebebi, Müslümanların tevhid inancına dayalı, iyi niyet ve hikmet merkezli entelektüel algılarının; sömürgeci, kudret ve güç odaklı Batı entelektüel algısının suiistimaline uğramış olmasıdır. Bu öyle planlı bir suiistimaldir ki bir yandan İslam medeniyetine ait maddî, mânevî tüm başarı ve birikimlere el konulmuş, diğerk yandan sistemli bir şekilde her alanda bir tahrip siyaseti izlenerek Müslümanlara birbirlerinin eksigi, kusuru, farklılıkları gösterilerek siyasi, idari, kültürel ve mezhepsel olarak ayrışmaları ve dolayısıyla “iyi niyet” ve “hikmet” algısından kopup birbirlerine düşman olmaları

sağlanmıştır. Batı tüm bunları, misyonerlik ve oryantalizm ile dinî ve entelektüel alanda; kolonyalizm ile de siyasi, idari ve ekonomik alanda yapmıştır. Batı dünyasının günümüzdeki gelişmişlik düzeyinin arkasında sömürgeleştirdikleri ülkelerden getirdikleri yeraltı zenginlikleri vardır. Bu gün bile Batılı ülkelerin sanayileri hala Afrika'nın önemli madenlerine bağımlıdır. Afrika ülkeleri tüm dünyadaki kobaltın yüzde 90'ına, krom yataklarının yüzde 80'ine ve altının yüzde 50'sine sahiptir. Bu madenlerin dışında tüm dünyadaki uranyum ve petrol yataklarının üçte birinin Afrika kıtasında olduğu düşünülürse sömürgeci devletlerin milyonlarca insanın kanına girerek Afrika kıtası üzerinde sömürge imparatorlukları kurmalarının gayesi daha iyi anlaşılabilir. İngiltere'den sonra dünya çapında en büyük sömürge imparatorluğunu kuran ülke Fransa'dır. Fransa sömürgecilik tarihinde Afrika kıtasına yönelen ilk devlettir. Afrika'da Senegal ile başlayan Fransız sömürgeciliği 17. ve 18. yüzyılda neredeyse Afrika'nın tamamında etkisini göstermiştir.

Avrupa, dindarken de bilimliyken de, ikincisinde güce erişerek soylu görünmek dışında, hiçbir zihniyet değişikliğine uğramamıştır. Antik Yunan'dan beri Avrupa hep aynı Avrupa'dır ve saplantılı davranışlarında bir değişiklik olmamıştır. Daha çok alır, daha azını lütfederek verir. Onun yanında olduğunuzda Tanrı da sizinledir, zira Platon'un diyaloglarında konuşan Sokrates daima Tanrı ile aynı fikirde görünmektedir. Onlar cumhuriyetçi olduklarında cumhuriyetçilik iyidir, onlar demokrat olduklarında da demokratlık iyidir. İngiltere'nin Kıta Avrupası'ndan tek farkı her şeye tenezzül etmemesidir. Aksi takdirde Batılı zihin saplantılı bir zihindir ve itibarı lütfetme hakkı kendilerindeymiş gibi davranmaktadırlar. Oysa bütün sahip oldukları güçtür. Şeref namına ne varsa zoraki elde etmekte ve kabul ettirmektedirler. Kutsal Engizisyon Mahkemeleri ne kadar güvenilir ise, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de o kadar güvenilirdir.

Michel Foucault, "Hapishanenin Doğuşu" adlı yapıtında, Ortaçağda eziyet edilenin sadece beden olduğunu, modern dönemde ise bedenlere ruhların da eklendiğini ve artık bedensel tutsaklıkların Batılılara yetmediğini yazmıştır.

Hal böyleyken, bazı çağdaş İslâm entelijansı, düşüncede Doğu'nun hikmetini bırakıp Batı'nın kudretini esas alarak entelektüel bir niyet sapması yaşamaktadır. Buna karşın Batı'nın ideolojik modern bilim anlayışı ile ne hale geldiğini eleştirel dille ifade eden bazı Batılı düşünürler Doğu'nun hikmetini aramaya çoktan koyulmuşlardır. Örneğin Spengler; Teknik, insanı kontrolüne almış ve onu yönlendirmeye başlamış bir karaktere sahip dolayısıyla bu tekniğe yön veren akli değiştirmek lazım diyordu.

Heidegger; insanın modern/teknik bilim ile kendisi ve doğa arasında bir uçurum kurduğunu ve insanın doğayı tahakkümü altına aldığını ve zamanla da kendisiyle ve insanlar arası ilişkilerinde de aynı uçurumu oluşturduğunu söyler. Sosyalistlerin eleştirileri ise tekniğin, kapitalist tüketim kültürünü ve bu yolla da metalaşmayı getirdiği yönündedir. Frankfurt Okulu ise modern bilim ile aklın araçsallaştırdığını söyler. George Simmel; "Paranın Felsefesi"nde modern bilim eleştirisini, kapitalizmle ilişkilendirerek paranın her şeyi sayılabilir, hesabedilebilir ve kârâ dönüştürülebilir olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparslan, (2011), Bilgi Felsefesi, İstanbul.
- Altun, Fahrettin, (2005), Modernleşme Kuramı, İstanbul.
- Butterworth, Charles E.- Kessel, Blake Andree, (2001), İslâm Felsefesinin Avrupa'ya Girişi, çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, (2000), Felsefî Mirasımız ve Biz, İstanbul.
- el-Fârabi, (1986), İhsâu'l-Ulûm (İlimlerin Sayımı), çev. Ahmet Ateş, İstanbul.
- Fontana, Josep, (2003), Çarpıtılmış Geçmişe Ayna (Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması), çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul.
- Kalın, İbrahim, (2015), İslâm ve Batı, İstanbul.
- Kutluer, İlhan, (2001), İlim ve Hikmetin Aydınlığında, İstanbul.
- , (2000), "İlim" md., İA, C. 22, İstanbul, ss. 109-114.
- , (1998), "Hikmet" md., İA, C. 17, İstanbul, ss. 503-511.
- Russ, Jacqueline, (2014), Avrupa Düşüncesinin Serüveni, çev. Özcan Doğan, Ankara.
- Versenyi, Laszio, (1988), Sokrates ve İnsan Sevgisi, çev. Ahmet Cevizci, Ankara.